

Людмила Дениско,

к.і.п., в.о.ст. наук. співробітника відділу
бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ

Духовні журнали в Україні XIX - поч. XX ст. як відбиття розвитку та поширення православ'я

Интерес до духовних журналів зріс на межі XIX і XX ст. Ці видання були спрямовані на піднесення освітнього рівня народу, впливаючи на концепцію церковно-приходських шкіл, сприяючи залученню молоді в духовні навчальні заклади, поширюючи серед простих верств населення елементарні знання з медицини, економіки, господарювання тощо.

У статті висвітлюється діяльність журналів «Воскресное чтение», «Труды Киевской духовной академии», «Руководство для сельских пастырей», «Русский инок».

Духовні журнали в Україні розгортають свою діяльність на початку минулого століття. Вони зосереджуються в центрах культурного життя: Києві, Харкові, Полтаві, Чернігові, Кременці, Житомирі, Кам'янці-Подільському, Почаєві, Катеринославі, Херсоні та інших містах. Видавцями стають митрополити, ректори духовних семінарій та академій, намісники лавр і церков, священники. Розраховувалися ці видання на духовенство різних рівнів, починаючи від сільських священників. Концептуально вони були націлені на зміцнення і поширення православ'я, відбивали проблеми освіти народу, діяльність церковно-приходських шкіл, пропагували переваги навчання в духовних закладах. Не оминали й практичних питань: давали поради з економіки, господарювання, елементарні знання з медицини тощо.

Мова видань - російська. Програму кожного з них затверджував св. Синод.

Перший вісник українського ду-

ховенства - «Воскресное чтение» (виходить з 1837 р.). Після періоду припинення відновлюється в 1879 р. Швидко набуває популярності серед широких верств населення. Ініціатори створення щотижневика - ректор Київської духовної академії (КДА) - архімандрит Інокентій Борисов, професори КДА Я.К.Амфітеатров*, протоієрей І.М.Скворцов, П.Авсенев (архімандрит Феофан). Коло охоплених питань - розповіді про богослужбні книги, священні історії й переклади з них, апологетичні проповідницькі праці тощо. Концепція журналу різко змінюється в бік реальності, коли наївний романтизм 50-х відходить у минуле. Спричинює це і появу двох нових духовних часописів (1860).

Як зазначає В.Ф.Певницький, настає «новий незазаний шлях» духовної журналістики¹. На той час ректор КДА, архімандрит Антоній Амфітеатров (Я.Г.Амфітеатров**) 1857 р. задумує як додаток до «Воскресного чтения» в чотирьох книжках «Труды Киевской духовной академии» (1860 - 1917).

*Яків Косьміч.

**Яків Гаврилович.

Св. Синод наполягав на друкуванні в них перекладів св. отців православної західної церкви з латини (жодна російська духовна академія цим не займалась). Але КДА мала власну думку щодо видання², публікуючи в «Трудах» богословські, філософські, історичні статті, огляди сучасної релігійної та світської літератури, висвітлюючи проблеми освіти, взаємодія різних релігій, академічне життя, подаючи протоколи зборів Ради правління КДА. У додатку друкувалися звіти КДА, церковно-археологічного товариства і музею, описи колекцій та рукописів музею, дисертації.

Професура академії - Д.В.Поспехов, І.І.Малишевський, М.І.Щеголев, С.М.Сольський, М.І.Петров, усі ректори КДА вважали за свій обов'язок допомагати виданню. З 1869 р. за ініціативою тодішнього ректора архімандрита Філарета Філаретова до участі в цій діяльності стали залучатися помічники з кожного відділення.

За Корольковим, протягом перших 20 років у «Трудах» розглянуто 300 праць, надруковано 150 відгуків про книги, видані в Росії та за кордоном, про 47 німецьких і 12 фран-

цузьких журналів, прорецензовано 90 кандидатських, магістерських та докторських дисертацій³. За ці роки опубліковано 23 переклади книг св. Писання з єврейської та грецької мов⁴ (перекладали І.П.Максимович, М.С.Гуляєв, А.А.Олесницький), переклади двох книжок Паралипоменом, книги Ездри, Неємії, Есфірі, книги пророків Ісаїї, Ієремії, Іезекіїля, Даніїла і книгу Плач. Із вітчизняної літератури - переклади творів св. отців і вчителів західної церкви: всі праці св.Кіпріана, чотири томи блаженного Ієроніма, один том блаженного Августина. До цього доклали зусиль професори В.П.Чехович, М.С.Гуляєв, Д.В.Поспехов, архімандрит Сильвестр, О.М.Воскресенський, Д.А.Подгурський, М.І.Щеголев, П.О.Терновський, П.О.Лашкар'єв, А.Д.Воронов, М.Ф.Ястребов, М.М.Дроздов, І.Г.Лісіцин.

«Труди» поступово змінювали тематику, зростала кількість передплатників. Світська преса заговорила про те, що «там є що прочитати»⁵, відзначала працю професора А.А.Олесницького «Святая земля», котру науковці ставили поряд з працями знаменитих дослідників Палестини Робінсона, Тоблера, Сольсі, Вотье та Сеппа.

Серед духовних видань вирізняється низка «Епархиальних ведомостей», концепція яких належить архієпископу Херсонському Дмитрію Муретову. Він вважав, що ці видання будуть корисними духовному відомству, зокрема зменшиться листування консисторії та поїздки священників у кафедральне місто. В офіційній частині журналу мали друкуватися маніфести й накази по духовному відомству: інформація про нові духовні заклади, переміщення духовних осіб, про нагороди св.Синоду; розпорядження епархиального керівництва про призначення і звільнення посадових осіб; оголошення про побудову церков та про вільні місця при них; витяги з річних звітів консисторій, семінарій тощо⁶. За програмою неофіційної частини передбачалися: короткий випис із творів св.отців і письменників духовних чинів; опис історичних подій і старожитностей церковних, церков, ікон, хрестових ходів; повчання і бесіди, виголошені різними особами; повідомлення про богоугодні подвиги й пожертвування; запрошення до участі в

благочестивих заходах; списки повчальних книг. Ідею архієпископа Дмитрія Муретова підхопили всі епархії Російської імперії (у 1886 р.⁷ виходило 48 назв відомостей). В Україні - у Волинській (з 1867), Катеринославській (з 1872), Київській (з 1861), Подільській (з 1862), Полтавській (з 1863), Харківській (з 1867), Херсонській (з 1860), Чернігівській (з 1861) епархіях.

Детальніше розглянемо лише те, що виходило в Київській епархії.

«Киевские епархиальные ведомости» (1861 - 1918). Засновник і перший редактор - священник Києво-Подольської Успенської Соборної церкви (пізніше - кафедральний протоієрей) Петро Гаврилович Лебединцев. Не маючи засобів, видання спочатку було обов'язковим для передплати серед духовенства.

П.Г.Лебединцев залучав до співробітництва кращі творчі сили. Це, зокрема, ректор університету св.Володимира М.О.Максимович, викладач духовної семінарії, пізніше - видавець «Киевской старины» Ф.Г.Лебединцев, бакалавр КДА Е.М.Крижанівський, протоієрей і професор КДА й університету св.Володимира Н.А.Фаворов. З 1874 по 1878 р. редактором відомостей був протоієрей Київської Троїцької Либідської церкви О.М.Колосов (згодом - ректор Чернігівської духовної семінарії).

«Киевские епархиальные ведомости» взяли для себе за основу програму «Херсонских», але поступово вона змінилася, особливо в неофіційній частині, де відображалися історія епархії та місцеві епархіальні події. Видання (виходило двічі на місяць) було важливим джерелом у створенні історико-статистичного опису Київської епархії. З 1879 р. відомості (відтоді щотижневик) перейшли під оруду КДА, де їх стали редагувати І.І.Малишевський, А.Д.Воронов, М.І.Петров та ін. З 1881 р. - орган місцевого епархиального життя, де висвітлювалися питання пастирської практики й освіти дітей духовенства, подавалися церковні та нецерковні бесіди й читання, обговорювалися різні церковні та громадські проблеми. Характер останнього й викликав незадоволення епархиальної влади, і з 1886 р. журнал знову переходить під егіду Київської духовної консисторії, а редагує його (до 1890 р.) прото-

ієрей Києво-Софійського собору В.М.Розов. 1890-1894 рр. - знов редактором стає П.Г.Лебединцев, із січня 1894 р. - П.А.Троїцький, настоятель Києво-Сретенської приходської церкви.

Протягом наступних 27 років відомості обмежувалися, в основному, статтями місцевого характеру. З 1897 р. офіційну частину редагував протоієрей П.А.Троїцький, а неофіційну - секретар Київської духовної консисторії М.В.Соловйов (до 1911 р., а потім - М.І.Лузгін). Після смерті протоієрея П.А.Троїцького (1900) редактором неофіційної частини став доктор богослов'я і настоятель Києво-Андріївської церкви Ф.І.Тітов. Допомігав йому протоієрей І.І.Троїцький. У програму журналу було введено нові розділи, залучалися до співробітництва всі бажаючі, приділялася увага місіонерській практиці, боротьбі з сектанством, відновлювалися образи представників старовини, відзначалися знаменні дати в житті церкви й суспільства.

Відомий журнал «Руководство для сельских пастырей» (з 1860 р., видавець - Київська духовна семінарія) всебічно розкривав діяльність сільських священників, звертався до питань практичного богослов'я, не оминав аспект матеріального життя духовенства, роботу священників у народних школах (друкувалися програми й теми уроків, бібліографічні замітки) тощо, подавалися і поради з медицини, економіки господарювання, описувалися місцеві звичаї, вірування. Опубліковані в ньому статті В.Ф.Певницького 1885 р. вийшли окремим виданням «Священник. Приготовление к священству и жизни священника». Цю книгу св.Синод рекомендував як посібник для духовних семінарій. Вийшли спеціальним виданням і статті викладача Київської духовної семінарії П.П.Забеліна «Права и обязанности просвитеров». Це свідчить про високу оцінку журналу в розробці науки практичного богослов'я.

З 1883 р. журнал виходить з додатком «Богословский библиографический листок».

Передплата на видання дедалі зростала, і в 1887 р. тираж сягав понад 6 тис. екз. Журнал було рекомендовано для церковних і сільських бібліотек. Проіснував він до 1917 р.

З 1910 р. Почаївська лавра видає

«Русский инок». Уже в перші роки кожний номер друкувався накладом 1500 прим. і розсилався по монастирях⁸. «Нарешті з'явився давно жданий, жаданий і необхідний духу іночества журнал. В ньому все відкрито, все ясно, все наочно»⁹. Журнал націлював ченців на внутрішнє вдосконалення. Давав розділи: монашеська ліра, рукоділля, малювання та інші практичні поради, публікував уривки або цілі твори св. отців, де йшлося про іночество, уривки з творів тогочасних учителів і подвижників іночества; поради досвідчених старців; тексти й зміст молитов, служб і піснеспівів; покладені на ноти різні монастирські наспіви. Друкувалися окремі листки-додатки для наклеювання на стіни, т.зв. «Настенная библиотека». Другий додаток - листки «В благословение» призначався для роздавання богомольцям у святкові дні й містив повчання, оповідання, настанови.

Очолював журнал (з 1910 р.) владика, архієпископ Волинський Антоній Храповицький. Редактор - настоятель Почаївської лаври, архімандрит Віталій. Його помічник (він же завідував друкарнею) - ієромонах Тихон Шарапов. У 1911 р. за постановою Синоду «Русский инок» став обов'язковим для всіх монастирів російської імперії. Вплив цього видання дедалі зростав, оскільки «на нього підписалися не тільки лаври й монастирі, а й рядові монастирського іночества, архіпастирі на чолі з митрополитом Київським Флавіаном, а також представники ученого академічного монашества, білого духовенства і благочестивих церковно настроєних мирян»¹⁰. З 1914 р. журнал змінює назву. Віднині «Монашеский иллюстративный журнал «Русский инок» виходить двічі на місяць (у 24 випусках), обсягом - 1500 сторінок тексту, оздоблений 300 малюнками. Продовжує виходити й «Настенная библиотека» та ілюстровані листки для богомольців.

У 1916 р. обсяг журналу скорочується вдвічі, бо редактора й більшість послухників було мобілізовано на фронт. Редакція звернулася до всіх монастирів з проханням прислати освічених, здібних до друкарської справи послухників. Жоден з духовних журналів не мав такого тісного зв'язку з читачами, як «Русский инок». Особливо зміцнився цей

контакт у роки першої світової війни.

З 1858 р. Почаївська лавра* видає «Почаевский листок», концепція якого спрямована проти «іногородців і тієї інтелігенції, яка продалась і присяглась ворогам Росії». З видання можна було дізнатись: «як жити християнину», про воєнні події, подавалася хроніка місцевого та зарубіжного життя тощо.

З другої пол. XIX ст. в Україні виходять «Духовный вестник», «Благовест», «Вера и разум» (усі - Харків), «Одесский воскресный листок» (Одеса), «Церковно-приходская школа», «Киевский листок» (Київ).

На початок XX ст. припадають важливі урядові реформи в Росії. Царський маніфест 17 жовтня 1905 р. «Про вдосконалення державного порядку» та закон про віросповідання 17 квітня 1906 р. спричинили значні перетворення всіх сторін у державному, суспільному та церковному житті й викликали появу нових видань, зокрема і духовних журналів: «Западно-русская школа», «Проповедническое обозрение», «Свободное слово христианина», «Церковь и народ» (усі - Київ), «Наставление и утешение святой веры Христианской» (Одеса), «Труды Полтавского церковного историко-археологического комитета» (Полтава), «Храм и школа», «Пастырь и паства» (Харків), «Православная Волянь» (Житомир), «Православная Подолия» (Кам'янець-Подільський) та ін.

У цілому всі духовні видання в Україні аналізованого періоду насичені ґрунтовним інформаційним матеріалом, іноді винятковим у своєму роді, зокрема таким, як історичні й статистичні відомості про єпархії України. Фахівець будь-якої галузі знання - богослов, історик, етнограф, медик, філософ, філолог, археолог - може знайти в них щонебудь цікаве для себе. Духовні журнали пройшли шлях від складної для обивателя церковнослов'янської мови до звичайної, вживаної, від порад для сільського священика до тематики, яка охоплювала коло і церковних, і суспільних проблем. Ця преса, маючи певні цілі, адресатів, відіграла конкретну роль у розвитку православ'я в Україні, а також спільноти, яка проживала на

її теренах. У її матеріалах були своє раціональне зерно, своя політика, розважливість, спрямованість і чимало позитивних надбань, які варто ретельно, прискіпливо вивчати з позицій об'єктивності та неупередженості. Це дасть змогу одержати правдиву історичну картину і позитивні духовні результати минулого спрямувати на користь сьогодення.

■

¹Труды Киевской духовной академии. - 1881. - №9. - С.93.

²Там же. - №1. - С.119.

³Корольков И. Двадцатилетие журнала «Труды Киевской духовной академии» (1860 - 1879 гг.). - К., 1883. - С.310.

⁴Там же. - С. 310-311.

⁵Там же. - С. 315.

⁶Православная богословская энциклопедия или богословский энциклопедический словарь / Под ред. А.П.Лопухина. - Пг., 1904. - Т.5. - С.453.

⁷Киевские епархиальные ведомости. - 1886. - №3. - С.138 - 143.

⁸Русский инок. - 1910. - №11. - С.72.

⁹Там же. - 1911. - №2. - С.61.

¹⁰Там же. - 1912. - №20. - С.65.

* З червня 1915 р. редакція Почаївської лаври переїхала на Андрієво-Червонний хутір, заповіданий лаврі вдовою генерал-майора А.І.Червонною.